

Om kvarteret Närke på Södermalm

SÖDERMALM var länge en lantlig utkant av Stockholm och här låg mest malmgårdar och betesmarker som invånarna i staden (Gamla Stan) behövde för sin försörjning. Verksamheter som var skrymmande, illaluktande eller brandfarliga var de första som flyttades ut från själva staden men av militärstrategiska skäl fick ingen fast bebyggelse uppföras på malmen förrän på 1500-talet. Götgatan, tidigast omnämnd 1494, var den enda vägen söder ut ur staden och den övergick snart till Göta Landsväg där den ringlade ner mot Brännkyrka och södra Sverige.

De första verksamheterna som tvingades ut från den växande staden (nuvarande Gamla Stan) ut på malmarna var de brandfarliga, illaluktande och skrymmande och strax söder om Södra Latin låg redan på 1430-talet en repslagarbana. Vid nuvarande Södra Stationsområdet låg en fiskrik sjö, *Fatburen*, och fisket i den var vid den tiden betydande. Denna del av Stockholm behöll länge sin lantlighet och från Kvarnberget kunde man ännu på 1890-talet se "Södra Stations träslott inramat av åkerlappar, tobaksland och trälador". På 1600-talet började malmgårdar anläggas där borgarna i staden odlade grönsaker och karpar i dammar, bryggde öl och vistas på somrarna.

1642 reglerades gatunätet i Stockholm med Götgatan och Hornsgatan som storgator mot norr-söder resp. öster-väster. Hus flyttades hänsynslöst och gatunätet blev, åtminstone i teorin, rätvinkligt. 1647 kom indelningen i och namngivning av kvarter på Söder.

Under stormaktstiden kom Södermalm att få en hel del närmast slottsliknande pampiga byggnader men för det mesta bodde och arbetade man på undanskymda bakgator. Ett trauma i trakten var när man efter Slussens tillblivelse 1935 grävde ner en ny led 10 m under den naturliga gatunivån varvid många gamla genuina söderkvarter revs. Söderleden invigdes 1945 och länge var den "ett fult sår i söders fasad". Först i början av 1990-talet uppfördes ett nytt bostadsområde ovanpå Söderleden och Skaraborgs- och Repslagargatan blev riktiga stadsgator igen! Och nu med konstnärlig utsmyckning i form av skulpturer på gårdarna!

KVARTERET NÄRKE

Det tidigaste namnet på kvarteret var *Laxen*, Södermalms äldsta kvartersnamn. Kvartersombildningen i trakten har varit komplicerad; en tid omfattades denna del av Ragvaldsgatan av kvarteret *Östergötland* och har först på senare tid fått sitt nuvarande namn, *Närke*.

Ragvaldsgatan

har troligen fått sitt namn efter *Ragvald Larsson*, rotemästare vid brandvakten på 1600-talet.

Under långa tider har gatan haft olika namn på olika delar av sträckningen:

Delen mellan Hornsgatan och Kvarnberget kallades *Återvändsgatan* (1647 Återwändegathun). Gatan slutade vid *Kvarnberget*, senare vid grindarna till Södra Latin.

Sträckningen mellan Hornsgatan och Söder Mälarstrand har kallats *Ragvaldsgränd*, *Pustegränden*, *Pustebacken*, *Ragvaldsbacke*, *Ragvalds trappor*. Nere vid vattnet låg dessutom en brygga, *Ragvalds bro*, som var i bruk fram till 1930-talet. 1857 fastställdes äntligen namnet *Ragvaldsgatan* på hela sträckningen. Tills 1946 då gatan norr om Hornsgatan fick tillbaka namnet *Pustegränd* igen.

Ragvaldsgatan 12 och 14

innehöll vid sekelskiftet 1900 diverse småfabriker med verkstäder i gårdshuset. Ursprunget är ett stenhus byggt 1676

Ragvaldsgatan 16

Den nuvarande fastigheten uppfördes 1878-79 som "fabriks- och bostadshus" åt Almgrens sidenväveri. Firman hade startats av Knut August Almgren med 12 vävstolar och 14 arbetare 1833 efter en resa i Frankrike där han lärt sig ny avancerad teknik för sidenväveri. Firman växte, sonen Oscar tog över och 1862 uppfördes en större fabrik vid Repslagargatan. På 1870-talet upplevde firman sin höjdpunkt och det var då man lät bygga filialen på Ragvaldsgatan 16 och också tog över lokalerna från Meyerska sidenfabriken på S:t Paulsgatan 13 i samma kvarter.

1890 jobbade i väveriet på Repslagargatan förutom ägaren, en verkmästare, 181 kvinnor och 28 flickor. 10 år senare var det bara hälften så många anställda och sedan blev det en långsam kräftgång för verksamheten tills väveriet definitivt lades ner vid mitten av 1970-talet.

I dag fungerar anläggningen som museum på Repslagargatan 15A. Det påstås vara "det enda sidenväveri som finns kvar i norra Europa, unikt med sina originalmaskiner som är 140 år gamla och fortfarande i bruk. Som museum är detta Stockholms enda fullt bevarade industriminne och dessutom Skandinavians äldsta industrimiljö".

I Stockholms adresskalender år 1900 kan man läsa att ägare till fastigheten *Ragvaldsgatan 16*, kvarteret Laxen 2, i 15:e roten (Maria kyrkorote) med en yta på 576 kvadratmeter var grosshandlare O Almgren med hyresgästerna verkmästare Holmberg, f.d. pianofabrikör Norberg och änkefru Ström. 1912-13 byggdes fastigheten om till fabrikslokaler åt *Nya Korkfabriken* och de tidigare bostäderna försvann.

1959 putsades fasaderna och nu användes huset som magasin för kontorsmöbler. När Stadsmuseets fotosektion flyttade in runt 1980 krävdes ganska omfattande ombyggnader för att lösa kraven från den kommande fotohanteringen. Hiss installerades och det berättas att man fick sätta in vattenpumpar för att få vatten upp till övervåningen eftersom huset var så högt att trycket från det kommunala vattnet inte räckte till.

Stadsmuseets fotosektion

betraktades som "kommunens bildminne" och där skulle man syssla med rengöring och vård av fotografiska bilder, sortera, förteckna och registrera negativ, torrmontera bilder och mikrofilma. Man skulle också ta sig an glasplåtar och filmer, både "vanliga" 8, 16 och 35 och i form av VHS-band. Olika slag av ljudinspelningar av lokalhistoriskt intresse mottogs gärna. Vid denna tid började digitalisering av bild och ljud bli aktuellt.

De äldsta fotografierna i samlingen är från slutet av 1850-talet och c:a 50000 foton i gåvor från allmänhet och företag fortsatte att strömma in varje år. För förvaring av färgfilm fordras magasin som håller högst 7 grader och 25 % luftfuktighet vilket krävde ombyggnader av lokalerna på våning 1 dit kylrum och magasin förlades. På nedre botten fanns uppackning, på våning 2 kopiering, våning 3 inhyste registrering och konserveringslokal och uppe på vinden fanns personalutrymmen och kök.

Uppdragsgivare var i första hand Stadsmuseet men även andra beställare kunde beställa reprofotografering, framkallning och kopiering av gamla stockholmsbilder. Många anställda med s.k. lönebidrag gjorde det ekonomiskt möjligt att starta en sån här verksamhet i kommunal regi.

Ragvaldsgatan 18

Byggdes 1882 som bostadshus med gårdshus som magasins- och kontorsbyggnad, även det senare blev bostäder 1890.

Monteliuska huset i hörnan Paulsgatan/Ragvaldsgatan med ingång från S:t Paulsgatan 11, uppfördes 1670 av kaplanen i Storkyrkan Johannes Petri Kellingius. Huset tillbyggdes åt Ragvaldsgatan och S:t Paulsgatan och blev till en typisk stadsgård från 1700-talet med välbevarat stall. Från denna tid finns delvis bevarade inredningar. Fastigheten renoverades 1983. Huset har fått namn av arkeologen och riksantikvarien Oscar Montelius (1843-1921) som levde hela sitt liv i detta hus. Han har också fått ge namn åt gångvägen med den strålande utsikten uppe på Mariaberget. Minnestavlan i sten uppsattes av Samfundet S:t Erik 1923.

I gårdshuset på **Ragvaldsgatan 19** från 1878 huserade förr boxningsklubben Linnéa och här finns kända boxares autografer bevarade på väggarna. Efter restaurering 2009 är det numera tvättstuga i boxningslokalen, men en glasskiva skyddar nu bland annat legendaren Ingemar Johanssons signatur.

Ragvaldsgatan 21

Här låg en trähusgård fram till 1912 och det nuvarande huset uppfördes 1912-13.

S:t Paulsgatan

är belagt som namn 1647 men man känner inte till ursprunget. Möjligen är det närheten till **Sankta Maria Magdalena kyrka** som givit upphov till gatunamnet.

Fastigheten i nr 13 är från 1820 och byggdes som societetshus med danssalong, musikläktare och matsalar för "Samfundet Vänskap och Vålgörande". På 1830-talet inrättades fabrikslokaler för sidenväveri av en fabrikör Meyerson.

Andra samlingslokaler i fastigheten disponerades av "De drivande bröderna" och hyrdes på 1880-90-talen ut till nykterhetsloger och offentliga möten och föredrag av bl.a. Södermalms Arbetareinstitut och olika socialdemokratiska föreningar i arbetarrörelsens barndom och här låg Södra Latins provisoriska aula innan skolan var färdigbyggd. Julafton (!) 1904 öppnade i denna lokal **Söders första biograf** som annonserade visning av "Iefvande bilder med förstklassisk orkester". Namnbyten av biografen förekom rätt flitigt: *Flora-Teatern, Södra Biografen, Söders Biograf, Kinografen, Södra Kvarn, Exelcior, Maria-Biografen...* Verksamheten lades ner 1917 och sedan 1918 har **Synagogan Adat Jisrael** - en "mosaisk ortodox församling"-verkat i lokalerna.

Kvarngatan

Det tidigaste namnet var **Wäderquarne gathun 1647**, 1733 fick den namnet **Maria Qvarngränd** eftersom det fanns flera Kvarngator och -Gränder på Söder men från 1891 heter den nu **Kvarngatan** rätt och slätt.

Huset **Kvarngatan 5** har anor från mitten av 1700-talet då det kallades **Kiellströmska gården** efter en fiskköpare med samma namn. **Nr 3B** är från 1852 men ombyggdes 1925 för Ellas Fabriks AB. Gårdshuset från 1902 uppfördes som stall och vagnshus för Nyman&Schultz. Huset i hörnan av S:t Paulsgatan har anor från 1730 och har sedan om- och påbyggts i många etapper.

På **Kvarnberget** (Quarneberget 1645) låg på 1700-talet tre kvarnar; **Lilla** och **Stora Somens kvarn**, namngivna efter en tyskbagare, Joachim Sohm och **Christian Hanssons kvarn**. I den sistnämnde uppstod en eldsvåda som utvecklades till **Katarinabranden den 1 maj 1723**. På grund av stark östlig vind skonades i stort sett kvarteren i Maria församling men resultatet blev desto värre för husen och kyrkan i Katarina. Närmare 500 hus ska ha brunnit ner eller allvarligt skadats, framför allt trähusen som ju då dominerade på Södermalm. Även under **Mariabranden 1769** då bl.a. Maria kyrka och 300 hus förstördes totalt klarade sig kvarteren längs den södra delen av Ragvaldsgatan utan svårare skador.

Omgivningen

Södra Latin,

"Stockholms högre allmänna å latinlinjen fullständiga läroverk å Södermalm" eller som det, lite kortare, kallas: **Södra Latte**, invigdes 1891, ett år efter tvillingsskolan Norra Real med samma ritningar. Skolans förste rektor, Carl von Friesen, har en porträttbyst på skolgården. Han var i mycket en föregångsman och var med och tog bort latinet som huvudämne i läroverken 1904 men annars var länge skolan tämligen konservativ, flickor togs inte in i skolan förrän 1961. Byggnaden fick utstå en del kritik för sitt utseende och det talades i tidningarna om "människans naturliga fallenhet för det fula"... Skolan har sedan 1970-talet en stark inriktning på estetiska utbildningar och många av dagens framstående musiker har gått här. Den klassiska filmen "Hets" (1944) om en sadistisk latinlärare, kallad "Caligula" där **Ingemar Bergman** debuterade som regissör i slutscenerna är inspelad på södra Latin.

Den mycket läsvärda boken av Peter Pohl: **Janne min vän** från 1985, utspelar sig år 1954 med stark tidsfärg i kvarteren runt skolan. Huvudpersonen Janne i boken cyklade nedför de 62 trappstegen mellan **Kvarngatan** och **Högbergsgatan**. Priset var en back Guldus inköpt i Lamberts Livs på Kvarngatan 20. I det huset bodde också författaren och söderskildraren **Svante Foerster** till sin död 1980.

Käلكåkning i Qvarnbacken

"Käلكåkning må ej utan polismyndighets särskilda tillstånd företagas å andra för allmänna rörelsen upplåtta platser än nedannämnda, nemligen: Maria Högbergsgata från Repslagaregatan framåt Maria Qvarngata. Å de sålunda anvisade platser får dock åkning, hvarom nu är fråga, icke äga rum nattetid eller senare än klockan 9 på aftonen; och i händelse derstädes, med Öfver-Ståthållare-Embetets tillstånd, sand utströs eller annan åtgärd vidtagas till förekommande af åkningens utsträckning öfver en viss gräns, vare det förbjudet att sådant hinder undanröja"

Maria elementarskola ("Smöris") grundades 1885 som privatskola och har sedan dess funnits i lokaler i trakten. I dag ligger den på Fredmansgatan 1-3.

Spårvagn

Åren 1889-1927 gick spårvägstrafiken mellan Hornsgatan och Sankt Paulsgatan en liten sträcka på Ragvaldsgatan. Eftersom varken häst- eller ångspårvagnar orkade uppför Götgatsbacken fick man vid färd från Slussen byta linje vid Hornsgatan/Ragvaldsgatan och åka hästspårvagn över Ragvaldsgatan in på S:t Paulsgatan mot sluthållplatsen Tjårhovs Tvärgränd (nuv. Erstagatan). Denna sträcka blev den första elektrifierade spårvagnslinjen i Stockholm 1901.

Text: Kent Smith 2011

©Rydén&Smith Stadsvandringar HB